

Vladislav B. Sotirović

(Vilniaus universitetas, Slavų filologijos katedra)

**PITANJE JEZIKA I PISMA U DALMACIJI 1903. g.
I POČETAK POLITIKE ‘NOVOG KURSA’**

Južnoslovenski jezici – sociolingvistika – jezički nacionalizam – nacionalno samoodređenje – pismo – srpsko-hrvatski odnosi – hrvatsko-mađarski odnosi

«Krasno li je onda vrijeme bilo,
Dok je Hrvat bio svoj na svome;
Divno l’ se je onda pjevat dalo,
A sad samo plakati se mora!»

August Harambašić (1861–1911), jedan od prvaka Hrvatske stranke prava Ante Starčevića inspirisan književnom slavom Dubrovnik iz Gundulićevog perioda (Harambašić 1895, 169).

«Prošlost Dubrovniku, budućnost Beogradu»

Matija Ban 1887. g. na komemorativnoj sednici Srpske kraljevske akademije u Beogradu povodom Gundulićeve tristogodišnjice (Ban 1903, 286–287).

Cilj ovog članka je da istraži ulogu jezika i pisma u nastanku politike ‘novog kursa’ u Dalmaciji 1903. g. Važnost ovog problema se može shvatiti iz činjenice da je pitanje zvaničnog naziva jezika kako u Dalmaciji tako i u Hrvatskoj i Slavoniji, tj. u čitavoj Trojednici, tokom XIX i XX veka bilo najuže povezano sa nacionalnim određenjem stanovništva ovih prostora, tj. Hrvata i Srba. Drugim rečima, pitanje naziva jezika je u suštini predstavljalo pitanje nacionalne determinacije, nacionalnog grupisanja i priznanja ili nepriznanja nacionalne egzistencije.

Vremensko razdoblje politike ‘novog kursa’ u Dalmaciji, a koje je trajalo tri godine, tj. od 1903. do 1906., je predstavljalo novi period u istoriji političkog života ove jadranske provincije, period u kome je pitanje naziva jezika igralo izuzetno važnu ulogu u političkom životu kako Hrvata tako i Srba.

Većina jugoslovenskih istoričara deli mišljenje da se gore navedeni vremenski period može smatrati novim dobom u jugoslovenskoj istoriji, period koji sigurno predstavlja razdoblje nove političko-stranačke aktivnosti Hrvata i Srba u Dalmaciji (Ibler 1914–1917, IV; Gross 1960; Pleterski 1975; Lovrenčić 1972). Osnovna karakteristika ovog perioda je ta da se u ovom vremenskom razdoblju na teritoriji Dalmacije sprovodila politika tzv. ‘novog kursa’, odnosno politički smer koji je ustanovljen na Dalmatinskom sa-

Микроязыки. Языки. Интерязыки. Сборник в честь ординарного профессора Александра Дмитриевича Дуличенко. Под ред. А. Кюннана, В. Лефельдта, С. Н. Кузнецова. Тарту, 2006.

boru u Zadru 1903. g. a koji je konačno doveo do Riječke i Zadarske rezolucije 1905. g., a koje predstavljaju prekretnicu kako u hrvatsko-mađarskim tako i u hrvatsko-srpskim političko-nacionalnim odnosima.

Riječkom rezolucijom, potpisanom 3. oktobra 1905. g. od strane većine hrvatskih stranaka, se zaključuje da se hrvatske stranke potpisnice rezolucije u političkoj borbi između Beča i Pešte opredeljuju za političku podršku Mađarima pod uslovom da Mađari pomognu Hrvatima da ujedine sve hrvatske zemlje. Kao jedan od uslova političke saradnje hrvatskih stranaka sa Mađarima je bio i taj da se Pešta odrekne politike mađarizacije Hrvatske i Slavonije uvođenjem mađarskog jezika kao službenog na ovim prostorima.

Politika mađarizacije je, inače, u to vreme dobila novi zamah kada se 25. marta 1903. g. na novoj zgradi železničke saobraćajne uprave u Zagrebu pojavio službeni natpis ispisan zlatnim slovima na mađarskom jeziku: «Magyar kiralyi allam vasutak» ('Mađarske kraljevske državne železnice')¹. Tada je postojala mađarska uzrečica: «Čije železnice, onoga i zemlja» (Pavličević 2000, 288–289). Nakon demonstracija u Zagrebu, ban Hrvatske i Slavonije, Kuen Hedervari (Károly Khuen-Héderváry, ban od 1883. g. do 1903. g.), je bio prinuđen da da izjavu kako će mađarski natpis biti zamenjen dvojezičnim natpisom na mađarskom i hrvatskom jeziku ali ta izjava nije zadovoljila hrvatsko javno mnjenje koje je tražilo da se na hrvatskoj teritoriji koristi isključivo hrvatski jezik.

Bilo je i slučajeva da se na mađarskim železnicama kroz Hrvatsku-Slavoniju nije mogla kupiti karta do Rijeke već se morala tražiti karta za Fiume pošto grad Rijeka nije postojao za mađarske službenike! Ovakvi slučajevi pokušaja (lingvističke) mađarizacije Hrvatske su samo ubrzali konsolidaciju hrvatskih nacionalnih snaga na liniji pravaške politike 'novog kursa'.

Sastanak u Rijeci, kao i samu Riječku rezoluciju su pripremili Ante Trumbić i Frano Supilo, koji će odigrati glavnu ulogu u politici 'novog kursa' kako u Dalmaciji tako i u Hrvatskoj i Slavoniji. Kao posledica Riječke rezolucije, dolazi 17. oktobra 1905. g. do sastanka srpskih političkih prvaka iz Trojednice (Kraljevina Dalmacija, Hrvatska, Slavonija) — sastanka na kome je doneta odluka da se prihvate zaključci Riječke rezolucije, podrži borba Mađara i Hrvata protiv Beča, ali pod uslovom da se na čitavoj teritoriji Trojednice prizna nacionalna ravnopravnost Srba sa Hrvatima. Kao jedan od vidova priznavanja ove nacionalne ravnopravnosti, srpski političari su zahtevali proglašenje *hrvatsko-srpskog jezika* kao zvaničnog jezika u Trojednici kao i ravnopravan tretman ćiriličkog pisma sa latinicom. Prema potpisnicima Zadarske rezolucije, odnosno srpskim političarima koji su podržavali hrvatsku politiku 'novog kursa', priznavanje nacionalnog jezika i pisma Srba automatski je značilo i priznavanje postojanja srpske nacije u Trojednici, a uvođenjem dvočlanog naziva za jezik se potvrđivala nacionalna ravnopravnost Srba i Hrvata i izbegavala majorizacija jednih u odnosu na druge. Ovakvi stavovi srpskih političkih prvaka okupljenih oko programa Zadarske rezolucije su bili prirodan nastavak nacionalne politike srpskih političkih stranaka u Trojednici još od sredine XIX veka.

Glavni značaj Riječke i Zadarske rezolucije je bio u tome što nakon poduzetog vremena dolazi do prvog značajnijeg zajedničkog političkog nastupa Srba i Hrvata u Troje-

dnici što je u svakom slučaju veoma neprijatno iznenadilo vladajuće političke krugove u Habsburškoj Monarhiji. Osnova za ovakvu hrvatsko-srpsku saradnju je predstavljalo priznavanje nacionalne ravnopravnosti Srba sa Hrvatima; ravnopravnosti koja se pre svega ogledala u priznavanju nacionalnog jezika i pisma Srba. Prema tome, pitanje jezika i pisma je predstavljalo jednu od glavnih komponenti pravaške politike tzv. 'novog kursa' kako za hrvatske tako i za srpske političare. Uspešno rešavanje ovog pitanja je i konačno dovelo do sklapanja Hrvatsko-srpske koalicije 1906. g. na osnovama odluka Riječke i Zadarske rezolucije; koalicije koja je nakon pobede na izborima iste godine postala vladajućom političkom grupacijom u Hrvatskom saboru.

Smatram da je početak politike 'novog kursa' hrvatskih političkih stranaka prema Srbima i srpskom nacionalnom pitanju u Trojednici vezan za ime Stjepana Radića, jednog od osnivača i vođa Hrvatske pučke seljačke stranke (HPSS) 1904. g. S. Radić je temelje nove politike Hrvata prema Srbima postavio početkom 1903. g. u tekstu «Osnova rada za gospodarsku, narodnu i političku obranu Hrvatske proti mađarskoj političkoj sili» u kome se zalaže za priznavanje srpskog nacionalnog imena, srpskog nacionalnog jezika, srpske zastave i srpskog nacionalnog pisma. Za uzvrat je od Srba tražio da priznaju Hrvatsku za svoju domovinu u kojoj bi bili ravnopravni sa Hrvatima sa pravom na očuvanje i negovanje nacionalnog pisma i jezika. S. Radić je isticao da je potrebno da Hrvati neosporno priznaju:

«srpsko narodno ime u Hrvatskoj, srpsku narodnu zastavu i ćirilovsko pismo svuda, gdje Srbi žele njom pisati...» (Korespondencija 1936, 406).

Pod priznanjem srpskog narodnog imena se podrazumevalo i priznanje srpskog narodnog jezika čija se formalna ravnopravnost sa hrvatskim narodnim jezikom imala ogledati u preimenovanju zvaničnog *hrvatskog jezika* u *hrvatsko-srpski jezik* koji bi se imao pisati kako latinicom tako i ćirilicom. Po S. Radiću, to je trebao biti najbolji put stvaranja «faktičkog narodnog jedinstva» Hrvata i Srba, jedinstva koje bi predstavljalo osnovu novog hrvatsko-srpskog političkog bloka protiv Beča i Pešte a naročito protiv politike mađarizacije Hrvatske i Slavonije putem uvođenja javnih natpisa na mađarskom jeziku. Međutim, ukoliko Hrvati ne bi priznali srpsko nacionalno ime, jezik, zastavu i pismo onda bi se imali suočiti sa građanskim ratom protiv Srba koji bi Mađari umeli vešto da iskoriste protiv hrvatskih nacionalnih interesa (Korespondencija 1936, 407)². Ovde treba napomenuti da je strah od lingvističke mađarizacije Hrvatske-Slavonije u to vreme bio sasvim opravdan što se jasno videlo 1907. g. kada je mađarska vlada donela tzv. «Železničku pragmatiku», odnosno zakon kojim se na svim ugarskim železnicama uvođi mađarski jezik. Ovaj zakon, koji se takođe odnosio i na teritoriju Hrvatske i Slavonije, je uveliko pokvario ionako loše hrvatsko-mađarske odnose. «Železnička pragmatika» je ukinuta tek 1913. g., od kada su se hrvatski železničari mogli ponovo služiti hrvatskim jezikom.

Važnost političke saradnje Hrvata sa Srbima se najbolje može shvatiti iz podatka da je po popisu iz 1900. g. u Hrvatskoj i Slavoniji bilo ukupno 612,604 stanovnika srpske nacionalnosti što je činilo 25,52% od celokupnog stanovništva Hrvatske-Slavonije (bez Srema i Dalmacije). Takođe, rimo-katolički Srbin iz Dubrovnika, Lujo Bakotić, je tvr-

dio da je pred kraj Prvog svetskog rata u Dalmaciji bilo 120,000 pravoslavnih Srba i 25,000 rimo-katoličkih Srba (Bakotić 1939, 5). Na ovom mestu je bitno prikazati nekoliko zvaničnih statističkih podataka nacionalne i verske pripadnosti južnoslovenskog elementa na prostoru Habsburške Monarhije, tj. Austro-Ugarske, krajem XIX i početkom XX veka. Prema zvaničnim austro-ugarskim statističkim podacima na prostorima istorijske Mađarske, tj., Krune Svetog Ištvana (uključujući Hrvatsku, Slavoniju i Vojnu Granicu), brojčano stanje Srba i Hrvata 1890. g. je bilo: 6,1% prema 9,0%; 1900. g. — 5,5% prema 8,7% i 1910. g. — 5,3% prema 8,8%. U Bosni i Hercegovini u 1910. g. je bilo grko-pravoslavnih 43,2%, muhamedanaca 32,2%, rimo-katolika 23,0% i Jevreja 0,6%. U istoj ovoj provinciji u 1910. g. je bilo Srba 42%, Hrvata 21% i muhamedanaca 34% (Kann 1977, 605–608).

Da su Srbi sa prostora Trojednice bili nezadovoljni svojim nacionalno-političkim statusom spram Hrvata u doba pisanja Radićeve «Osnove rada...» može se videti iz izveštaja Lazara Bordoškog upućenog Školskom savetu u Sremskim Karlovcima a koji se ticao srpskih čitanke za srpske osnovne škole u Hrvatskoj i Slavoniji. Prema ovom izveštaju, trebalo je poveriti nekom stručnjaku da sastavi novu srpsku čitanku iz dva razloga:

- a) «što su naše čitanke štampane istočnim narječjem (ekavicom. — V. B. S.) a zemaljske južnim (ijekavicom. — V. B. S.), pa je zbog toga čitava zbrka kod djece, ne znaju ni sami kako da govore»; i b) «što naša djeca uče iz njihovih čitanaka kojekakve njihove skovane, nakaradne riječi, i jednu trećinu od onoga što pročitaju ne razumu, dok im se ne protumači» (Arhiv SANU 1903).

Iz gore navedenog, autor ovog izveštaja je zaključio da bi srpske veroispovedne osnovne škole u kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji trebale biti sastavljene tako:

- a) «da su članci (štiva) naizmjenice sa ćirilicom i latinicom štampani, a tako isto i pjesme za deklamovanje i pjevanje»; i b) «čitanka mora biti južnim narječjem štampana» (Arhiv 1903)³.

Na ovaj način bi se potvrdila nacionalna ravnopravnost Srba sa Hrvatima što je i bio osnovni preduslov za hrvatsko-srpsku političku saradnju koja je u to vreme bila neophodna kako bi se ublažio mađarski pritisak na Hrvatsku nakon protivsrpskih demonstracija u Zagrebu 1902. g. Hrvatsko-Slavonski ban Kuen Hedervari je umeo vešto da iskoristi te neredne u Zagrebu favorizujući srpske političke stranke protiv Hrvata (Vermeš 1981, 177–200; Pavličević 2000, 290–291) što se ogledalo i u Kuenovoj naredbi da Srbi, posle protivsrpskih septembarskih demonstracija, ponovo postave, na silu skinuti, ćirilički natpis na *Srpskoj banci* u Zagrebu (Kršnjavi 1927, 273)⁴. Međutim, u isto vreme grof Hedervari je preporučivao mađarskoj omladini da uči hrvatski jezik kako bi mogla da studira na Zagrebačkom sveučilištu u cilju ostvarenja mađarske «narodne misije» u Trojednici, koja se trebala sastojati u tome da Mađarska bude posrednička zemlja između Istoka i Zapada a to se moglo ostvariti samo mađarskom političkom dominacijom na Balkanu. Hedervarijeva ideja o učenju hrvatskog jezika od strane Mađara, lansirana u članku koji je štampan u «Budapesti Hirlap»-u, je imala praktični politički cilj da pridobije Hrvate za sjedinjenje Dalmacije sa Hrvatskom i Slavonijom ali pod mađarskom ad-

ministrativnom upravom⁵. Autor članka je naglašavao da je: «dominacija Balkana preko Hrvatske i hrvatskog jezika ...san Mađara» (Obzor 1902).

Međutim, kako Hrvati, tako su i Srbi shvatili šta se krije iza ovakve lingvističke politike bana-grofa Kuena Hedervarija i nastavili su još oštrije da se bore za svoja nacionalna prava. Tako je tradicionalne srpske zahteve u to vreme iznela i grupa Srba na svojoj javnoj skupštini u Dvoru 22. decembra 1903. g. tražeći:

«da sabor donese zakon o ravnopravnosti srpskog naroda sa hrvatskim, srpskog imena sa hrvatskim, ćirilice sa latinicom, i da se uzakoni slobodno i neograničeno upotrebljavanje srpske narodne zastave» (Arhiv Hrvatske 1903a).

Srpske političke stranke u Hrvatskoj su u svoje političke programe objavljene 1903. g. unele posebne odredbe o nazivu jezika. Tako je Srpska narodna samostalna stranka istakla da će zahtevati:

«prema načelu ravnopravnosti priznanje srpskog naroda u trojednoj kraljevini, i prema tome da se u svakom unutrašnjem zakonu, naredbi ili drugom važnom službenom činu, gdje je riječ o narodu kraljevina Hrvatske i Slavonije ili o njegovom jeziku, dostojno uvažiti ime i jezik srpskoga naroda» (Program SNSS 1903, 4–7).

Samostalci su takođe posebno naglasili da će prilikom revizije Hrvatsko-ugarske *Nagodbe* (iz 1868./1873. g.) tražiti da se:

«uz hrvatski narod i jezik prizna i srpski narod i jezik, a ćirilici, kao pismu srpskoga naroda, prizna potpuna ravnopravnost s latinicom u svima zajedničkim zvanjima na teritoriji kraljevina Hrvatske i Slavonije» (Program SNSS 1903, 4–7).

Na osnovu ovakvog svog programa iz 1903. g., Radićevu politiku saradnje sa Srbima u Trojednici predloženu u «Osnovama rada...» je sredinom 1903. g. prihvatila i gore spomenuta najuticajnija srpska politička stranka u Hrvatskoj-Slavoniji — Srpska narodna samostalna stranka. Duh politike «novog kursa» i saradnje Hrvata i Srba u Trojednici se jasno može videti iz zaključaka sednice Središnjeg odbora Srpske narodne samostalne stranke, održane u Zagrebu 11. juna 1903. g. Kao vidljivi dokaz promenjene politike prema Hrvatima, Središnji odbor srpskih samostalaca je doneo odluku da se naziv stranačkog lista «Srbobran» preimenuje u «Novi Srbobran» i imenuje njegov novi urednik — Svetozar Pribićević. Ove promene su nagoveštavale da će stranka u svom budućem političkom radu napustiti pređašnji kurs s kraja XIX veka koji je jednim delom počivao na «štokavskoj ideologiji Srpstva» koju je stranka favorizovala za vreme banovanja Kuena Hedervarija sve do zagrebačkih antisrpskih demonstracija 1902. g., a koje su bile isprovociranje štampanjem članka Nikole Stojanovića «Srbi i Hrvati» u kome se poricala nacionalna posebnost Hrvata s obzirom da im je i književni i govorni jezik bio štokavski dijalekt, dijalekt koji su i autor teksta i ideolozi Srpske samostalne stranke smatrali osnovnim nacionalnim obeležjem Srpstva i srpskim izvornim narodnim jezikom. Po Stojanoviću, Hrvati nisu uspjeli da se formiraju kao nacija nakon Francuske buržoaske revolucije jer među njima nije postojala svest o zajedničkom međusobnom pripadništvu, zajedničkom poreklu, zemlji, običajima, kulturi i iznad svega jeziku⁶. Prema tome, kako za Stojanovića tako i za srpske samostalce do 1902. g., Hrvati su mogli

biti samo deo srpske nacije prema nemačko-romantičarskoj formuli da jezik određuje nacionalnu pripadnost.

Međutim, na već spominjanoj sednici Središnjeg odbora Srpske narodne samostalne stranke, njeno političko rukovodstvo je u duhu politike «novog kursa» odbacilo «ideologiju štokavskog Srpstva» zasnovanu na tezi Vuka Stefanovića Karadžića iz 1836./1849. g. da su svi pripadnici Južnih Slovena koji govore i pišu štokavskim dijalektom ustvari etnički Srbi⁷. Središnji odbor srpskih samostalaca je prihvatio politiku saradnje sa hrvatskim opozicionim strankama u cilju:

«odbrane samostalnosti Kraljevine Hrvatske i Slavonije od mađarske imperijalističke politike i srpsku narodno-crkvenu autonomiju od integracije od strane ugarskih državnih vlasti» (Građa 1995, 351).

Osnova novog političkog programa srpskih samostalaca je počivala na odbrani autonomije srpskog naroda u Ugarskoj i Trojednici i zalaganju za nacionalnu ravnopravnost Hrvata i Srba koja se mogla i trebala ostvariti usvajanjem *hrvatsko-srpskog jezika* kao zvaničnog jezika u Trojednici kao i poštovanjem ravnopravne upotrebe ćirilice sa latinicom (Građa 1995, 351–354). Srpski samostalci su na svojoj skupštini u Osijeku u jesen iste godine još jednom potvrdili da prihvataju politiku ‘novog kursa’ ukoliko se:

«uzakoni ravnopravnost srpskog imena sa hrvatskim, ćirilice sa latinicom, srpske pravoslavne crkve sa rimokatoličkom i slobodno i neograničeno upotrebljavanje srpske narodne zastave» (Arhiv Hrvatske 1903b).

Na ovim osnovama su juna 1903. g. hrvatski politički radnici iz Dubrovnika izrazili spremnost da pregovaraju sa Srbima iz Dalmacije i Srpskom narodnom radikalnom strankom (Vojvođanski Muzej 1903). U isto vreme su i neki predstavnici Hrvatske stranke prava izrazili želju da radi sporazuma sa Srbima ovima priznaju poseban nacionalni identitet, jezik i pismo (Građa 1995, 371). Tako su sredinom 1903. g. postavljeni temelji politike «novog kursa» (političke i međunacionalne saradnje) Hrvata i Srba u Trojednici (Perić 1997, 205–208). Duh te nove politike je jasno izražen u «Programu» Srpske narodne radikalne stranke u Hrvatskoj i Slavoniji iz septembra 1903. g., a naročito u onim njegovim tačkama koje se odnose na pismo i jezik kao osnovnih nacionalnih determinatora. Srpski radikali su se u ime jednakosti i ravnopravnosti srpskog sa hrvatskim narodom u Hrvatskoj i Slavoniji zalagali:

«da se u svakom zemaljskom zakonu i svakom drugom službenom aktu upotrebi naziv ‘hrvatski i srpski narod’, ‘hrvatski i srpski jezik’»; «da se uzakoni potpuna ravnopravnost ćirilice sa latinicom»; «u hrvatskim oblastima da je službena latinica, u srpskim pak ćirilica. No u svim oblastima ima svako prava da se služi kod sviju vlasti bilo latinicom, bilo ćirilicom, a dužnost je vlasti da rešavaju onim slovima, kojim su podnesci predani»⁸; «da se uzakoni slobodna upotreba ćirilice u zajedničkim finansijskim, poreskim, poštanskim i brzojavnim službama domovine naše»; «da se uzakoni pravo srpskom narodu, da može otvarati svoje narodne veroispovedne osnovne, srednje i stručne škole» u kojima bi se nastava izvodila na nacionalnom jeziku Srba i konačno «...da se na filozofskom fakultetu Franje Josifa I u Zagrebu otvori katedra za istoriju srpskog naroda i istoriju srpske književnosti sa stručnim profesorom Srbinom» koji bi nastavu izvodio na srpskom jeziku.

Sastavljači ovog radikalnog programa su napominjali da su: «jezik, slova, osobine, običaji naroda, proizvod mnogovekovnog razvitka» i integralni deo nacionalnog bića. Shodno tome, svaka nacija ima pravo da neguje i razvija svoj jezik i pismo i ne dozvoli da izgubi nacionalni identitet nametanjem tuđeg jezika i pisma. Konačno, «Program» Srpske narodne radikalne stranke je sugerisao hrvatskim vlastima da zarad nacionalne ravnopravnosti Hrvata i Srba u Trojedinici poštuje odluku Hrvatskog sabora od 11. maja 1867. g.:

«da trojedna kraljevina priznaje narod srpski, koji u njoj stanuje, kao narod sa hrvatskim narodom istovjetan i ravnopravan».

Ta se ravnopravnost najbolje ogledala u odluci istog Sabora početkom januara 1867. g. da je *hrvatski ili srpski jezik* službeni jezik u Trojedinici što je samo bila potvrda predhodne odluke Jugoslavenske akademije u Zagrebu: «da Akademija jezik svoj nareče hrvatskim iliti srpskim» (Život 1905, 222–224; Dnevnik 1967, 708–709; Kušlan, Suhaj 1962, 159; Programi 1991; Vučetić 1897, 197–198; Narodni glasnik 1903).

Ukratko, zalažući se za potpunu ravnopravnost Srba i Hrvata radi njihovog zajedničkog političkog nastupa, srpski radikali su zahtevali isto kao i srpski samostanci da se priznavanjem posebnog nacionalnog pisma i jezika Srba ujedno prizna i postojanje srpske nacije pored hrvatske kao i da se prizna potpuna ravnopravnost upotrebe jezika i pisama ova dva naroda (Program SNRS 1904, 8).

Politika 'novog kursa' je od svih istorijskih i etničkih hrvatskih zemalja imala najviše pristalica u Dalmaciji. Nije slučajno da su upravo dalmatinski političari južnoslovenskog porekla najotvorenije prihvatili politiku 'novog kursa', tj. politiku koja je svesno i aktivno bila usmerena ka slabljenju pa po mogućnosti i uništenju Austro-Ugarske Monarhije. Razlog za ovu činjenicu je bio najviše praktično-ekonomske prirode a uzrokovao je austro-ugarskom politikom zanemarivanja ekonomskog razvitka Dalmacije. To se jasno može videti iz potpisanog trgovačkog ugovora između Austro-Ugarske i Italije 1891. g. koji je imao za cilj da politički i ekonomski čvršće priveže Italiju za Trojni Savez. Takozvanom «vinskom klauzulom» ovog ugovora privreda Dalmacije je znatno degradirana jer je Italija dobila velike carinske povlastice za izvoz vina u Austro-Ugarsku. S obzirom da je tržište Dvojne Monarhije bilo preplavljeno italijanskim vinom, vinska industrija Dalmacije, koja je ujedno predstavljala i glavnu industrijsku granu ove austrijske pokrajine, je faktički bila uništena. Dalmatinsko vino — glavni privredni izvozni proizvod Dalmacije — je bilo potpuno potisnuto sa austro-ugarskog tržišta što je nanelo nenadoknadiivi ekonomski udarac ovoj pokrajini i njenom ionako siromašnom stanovništvu⁹. Sem vina, po tom ugovoru iz 1891. g. je Austro-Ugarska uvozila iz Italije južno voće i povrće, upravo one poljoprivredne artikle koji su se mogli proizvesti i u Dalmaciji, a izvozila u Italiju konje, drvo i svilenu bubu koji se nisu mogli naći ili proizvoditi u Dalmaciji (Historijski arhiv 1903; Brzopisna izvješća 1902, 563). Kao direktna posledica lošeg ekonomskog stanja u Dalmaciji krajem XIX i početkom XX veka se javlja problem iseljavanja. Samo se u periodu od 1901. g. do 1905. g. iselilo iz Dalmacije više od 20,000 stanovnika što je bio glavni pokazatelj postojanja duboke ekonomske depresije u ovim krajevima. Od iseljavanja je Dalmacija imala nenadoknadiivu štetu jer je odlazilo uglavnom radno sposobno stanovništvo pa je u sektoru poljoprivrede na-

stajala još veća pustoš (Milićević 1903). Može se zaključiti da je «vinska klauzula» koja je prouzrokovala: «najužasniju krizu, što je dosada doživela Dalmacija na ekonomskom polju» (Spomenica 1902) predstavljala kap koja je prelila čašu dalmatinske gorčine prema politici Beča i Pešte i naterala hrvatske stranke iz Dalmacije da se okrenu saradnji kako sa mađarskom opozicijom tako i sa srpskim političkim strankama u Dalmaciji. Tako je Dalmatinski sabor 1903. g. poslao u Beč zahtev žitelja Dalmacije da se više ne može tolerisati popustljiva ekonomska politika Austro-Ugarske prema Italiji jer takva politika vodi potpunom ekonomskom uništenju Dalmacije (Brzopisna izvješća 1903, 356–358). Na drugoj strani, nezadovoljstvo Dalmacije takvom privrednom politikom Austro-Ugarske, centralna vlada u Beču je nazivala «uskogrudošću», «težnjama ka partikularizmu» pa čak i neshvatanjem «viših' potreba države» i «zaostalošću» Dalmatinaca koji su tobože bili «nesposobni» za rad i ekonomsko privređivanje (Artmann 1907; Karaman 1965, 648).

Zaključio bih na kraju da je do radikalnog zaokreta u pogledu naziva naroda i službenog jezika u Dalmaciji kao i u Hrvatskoj i Slavoniji došlo u onom trenutku kada je počela da se širi politika 'novog kursa'. Većina hrvatskih stranaka je odbacila načela stare političke ideologije iz XIX veka zasnovane na načelima državnog i istorijskog prava Hrvata i Hrvatske, iz kojih je proizilazila ideja o «hrvatskom političkom narodu» koja je predstavljala realnu osnovu za asimilaciju i kroatizaciju Srba u Trojednici. U isto vreme, većina pravaških političara je napustila ideju o štokavskom, kajkavskom i čakavskom dijalektu kao istorijskim nacionalnim jezicima etničkih Hrvata. Do tada, pravaška ideologija je pod ujedinjenom Hrvatskom podrazumevala čitavu južnoslovensku teritoriju od Triglava do Lovčena i od Jadrana do reka Drine i Drave. Dakle, na čitavom ovom geografskom prostoru živeo je isključivo hrvatski narod koji je govorio kajkavskim, čakavskim i štokavskim dijalektom (tzv. dijalekatska trihotomija hrvatske nacije), upotrebljavao latinicu i ćirilicu kao svoja nacionalna pisma (pored glagoljice) i bio podeljen na osnovu veroispovesti na katoličke, pravoslavne i muslimanske Hrvate.

NAPOMENE

- ¹ Politika mađarizacije Hrvatske-Slavonije je nastavljena i u narednim godinama. Tako je mađarska vlada donela 'Lex Apponyi', tj. školski zakon, 1907. g. po kome su svi učenici nemađarskih školskih ustanova na čitavom prostoru zemalja krune Sv. Ištvana (u Hrvatskoj-Slavoniji takođe) bili obavezni da nauče mađarski jezik do svoje četvrte godine školovanja. Isto tako, je od te godine znanje mađarskog jezika bilo preduslov za zapošljavanje na državnim železnicama. Ova odluka je dočekanom parlamentarnom opstrukcijom u Mađarskom parlamentu od strane poslanika iz Hrvatske-Slavonije (Kontler 1999, 298).
- ² Slične stavove je S. Radić zastupao još decembra 1901. g. što se može videti iz koncepta napisanog za uvodnik časopisa «Hrvatska misao», koji se ticao pitanja priznavanja Srba u Trojednici (Korespondencija 1936, 376).
- ³ Na neophodnost priznavanja srpskog naroda, jezika i pisma i njegove pravne i faktičke ravnopravnosti sa hrvatskim narodom, jezikom i pismom u Trojednici ukazivao je i hrvatski političar Đuro Šurmin u svom pismu Tihomiru Ostojiću od 2. maja 1903. g. (Rukopisno odeljenje, 1903).
- ⁴ Ova zabeleška Ise Kršnjavija nosi datum: 30. maj 1903. g.

- ⁵ Prema austro-mađarskom *Ausgleich*-u iz 1867. g., Hrvatska, Slavonija, Srem i Vojvodina su pripali Ugarskoj (Translajtani) dok su Istra, Dubrovnik, Boka Kotorska, Dalmacija, Kranjska, Štajerska i Koruška pripali Austriji (Cislajtani). Bosna i Hercegovina su nakon austro-ugarske okupacije 1878. g. bile pod zajedničkom carsko-kraljevskom upravom. (O ovoj problematici videti opširnije u: Gross, Szabo 1992, 191–251).
- ⁶ Ovaj Stojanovićev članak je izvorno štampan u: SKG 1902, 1149–1159.
- ⁷ Ovakav stav je zastupao između ostalih slavni slovenskih filologa iz XIX veka i Pawel J. Šafařík (Šafařík 1826). O Vukovom životu i radu vidi u: Duncan 1970.
- ⁸ Pitanje upotrebe ćirilice na teritoriji Hrvatske-Slavonije je rešio Hrvatski sabor Zakonom od 14. maja 1887. g. O tome videti u: Miladinović 1897, 100–101.
- ⁹ O ovom problemu videti opširnije u: Ozanić 1955; Zotti 1901; Jelinović 1957.

CITIRANA LITERATURA

Izvori

- Arhiv Hrvatske 1903a* — Sreski načelnik iz Dvora velikom županu Budi Budisavljeviću. – Arhiv Hrvatske, Zagreb, 25. decembar 1903 (Dvor), Predsednički spisi zemaljske vlade, № 2801.
- Arhiv Hrvatske 1903b* — Uprava grada Osijeka banu Teodoru Pejačeviću — dostavlja rezoluciju usvojenu na skupštini Srpske samostalne stranke održane u Osijeku. – Arhiv Hrvatske, Zagreb, 23. novembar 1903 (Osijek), Predsednički spisi zemaljske vlade, № 6732.
- Arhiv SANU 1903* — Lazar Borđoski Školskom savetu. – Arhiv Srpske akademije nauka i umetnosti, Sremski Karlovci, 11./24. april 1903 (Karlovac), Školski savet, № 196/1903.
- Brzopisna izvješća 1902* — Brzopisna izvješća Pokrajinskoga sabora dalmatinskoga. – Zadar, 1902.
- Brzopisna izvješća 1903* — Brzopisna izvješća Pokrajinskoga sabora dalmatinskoga. – Zadar, 1903.
- Dnevnik 1967* — Dnevnik sabora trojedne kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije godine 1865–1867. – Zagreb, 1967.
- Građa 1995* — Građa o Srbima u Hrvatskoj i Slavoniji (1848–1914). Knj. II. Priredio: Đ. V. Krestić. – Beograd, 1995.
- Harambašić 1895* — A. Harambašić. Ivan Franjin Gundulić. – Izabrane pjesme. Zagreb, 1895.
- Historijski arhiv 1903* — Historijski arhiv, Split, Arhiv trgovačko-obrtničke komore u Splitu, 1903, sveska 192/1903, № 118.
- Korespondencija 1936* — Korespondencija Stjepana Radića. Knj. I. – Zagreb, 1936.
- Kršnjavi 1927* — I. Kršnjavi. Zapisci. Knj. I. – Zagreb, 1927.
- Kušlan, Suhaj 1962* — Spisi saborski sabora kraljevinah Dalmacije, Hrvatske i Slavonije od godine 1865–1867. Knj. I. Priredili: D. Kušlan, M. Suhaj. – Zagreb, 1962.
- Miladinović 1897* — Z. Miladinović. Tumač povlastica, zakona, uredaba i drugih naređenja srpske narodne crkvene avtonomije u Ugarskoj, Hrvatskoj i Slavoniji. – Novi Sad, 1897.
- Narodni glasnik 1903* — Program Srpske narodne radikalne stranke u kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji (primljen na zboru Srpske narodne radikalne stranke u Okučanima 20. septembra 1903. godine). – Narodni glasnik, 1903, dodatak № 35.
- Obzor 1902* — Hrvati i Mađari; Izmirenje Hrvata s Mađarima. – Obzor, Zagreb, 30./6. 2. 1902.
- Program SNRS 1904* — Politički program Srpske narodne radikalne stranke u Ugarskoj i Hrvatskoj i Slavoniji. – Novi Sad, 1904.
- Programi 1991* — Programi i statuti srpskih političkih stranaka do 1918. godine. Priredili: Đ. V. Krestić, R. Ljušić. – Beograd, 1991.

- Program SNSS 1903* — Program Srpske narodne samostalne stranke. — Zagreb, 1903.
- Rukopisno odeljenje 1903* — Rukopisno odeljenje Matice srpske, Sremski Karlovci, 2. maj. 1903, № 6995.
- Spomenica 1902* — Spomenica Vinske udružbe. — Historijski arhiv, Split, 24. 5. 1902.
- SKG 1902* — Srpski književni glasnik, Beograd, 1. avgust 1902, № 6/37.
- Vojvođanski Muzej 1903* — Pismo Antuna Puljezija i Dr. Kneževića Jaši Tomiću. Vojvođanski Muzej, Novi Sad, 18. jun 1903. g. (Dubrovnik), Radikalna stranka, № 4037/99.
- Vučetić 1897* — I. Vučetić. Zbirka uredaba u stvarima srpske pravoslavne narodno-crkvene avtonomije. — Novi Sad, 1897.

Literatura

- Artmann 1907* — F. Artmann. Wirtschaftliche Faktoren in Dalmatien. — Wien, 1907.
- Bakotić 1939* — L. Bakotić. Srbi u Dalmaciji od pada Mletačke republike do Ujedinjenja. — Beograd, 1939.
- Ban 1903* — Matija Ban (r. 16. decembra 1818. — u. 14. marta 1903). — Srđ, Dubrovnik 1903, t. 2, № 6, 286–287.
- Duncan 1970* — W. Duncan. The Life and Time of Vuk S. Karadžić. — Oxford, 1970.
- Gross 1960* — M. Gross. Vladavina Hrvatsko-srpske koalicije. — Beograd, 1960.
- Gross, Szabo 1992* — M. Gross, A. Szabo. Prema hrvatskome građanskom društvu. Društveni razvoj u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji šezdesetih i sedamdesetih godina 19. stoljeća. — Zagreb, 1992.
- Ibler 1914–1917* — J. Ibler. Hrvatska politika 1903–1913. I–II. — Zagreb, 1914–1917.
- Jelinović 1957* — Z. Jelinović. Borba za jadranske pruge i njeni ekonomski ciljevi. — Zagreb, 1957.
- Kann 1977* — A. R. Kann. A History of the Habsburg Empire 1526–1918. — Berkeley/Los Angeles/London, 1977.
- Karaman 1965* — I. Karaman. Privredni razvitak Dalmacije pod austrijskom upravom. — Split, 1965.
- Kontler 1999* — L. Kontler. Millenium in Central Europe. A History of Hungary. — Szeged, 1999.
- Lovrenčić 1972* — R. Lovrenčić. Geneza politike 'novog kursa'. — Zagreb, 1972.
- Milićević 1903* — A. Milićević. O iseljavanju, osobitim obzirom na prilike u Dalmaciji. — Glasnik Matice dalmatinske, Zadar, 1903, knj. 2, sv. 1.
- Ozanić 1955* — S. Ozanić. Poljoprivreda Dalmacije u prošlosti. — Split, 1955.
- Pavličević 2000* — D. Pavličević. Povijest Hrvatske. 2., izmijenj. i prošir. izd. — Zagreb, 2000.
- Perić 1997* — I. Perić. Povijest Hrvata. — Zagreb, 1997.
- Pleterski 1975* — J. Pleterski. Politika 'novog kursa', jadranski kompleks i Slovenci. — Jugoslovenski istorijski časopis, Beograd, 1975, № 3–4.
- Šafařík 1826* — P. J. Šafařík. Geschichte der slawischen Sprache und Literatur. — Buda, 1826.
- Vermes 1981* — G. P. Vermes. South Slav Aspirations and Magzar Nationalism in the Dual Monarchy. — I. Banac, G. Ackerman, R. Szporluk (eds.). Nations and Ideology. Essays in Honor of Wayne S. Vucinich. New York, 1981, 177–200.
- Zotti 1901* — I. Zotti. O razvitku poljodjelstva u Dalmaciji od godine 1848. do 1898. — Beč, 1901.
- Život 1905* — Život Dra Jovana Subotića. Knj. III. — Novi Sad, 1905.